

Animal Health, Production and Hygiene

www.aduveterinaryjournal.com

Derleme

Türkiye’de Çiftlik Hayvanları ile İlgili Refah Uygulamaları

Evrin Dereli Fidan

Adnan Menderes Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Zootekni Anabilim Dalı, Aydın, Türkiye

ÖZET

Hayvan refahı, hayvanın yaşam kalitesini yansıtan bir tanımlama olup, hayvanın zihinsel ve fiziksel sağlık durumunu, mutluluğunu ve uzun yaşam gibi özellikleri içermektedir. Hayvan refahı konusu, 1960’lı yılların başından beri dünyanın farklı yerlerinde üzerinde durulan ve tartışılan bir konu olmuştur. Bu tartışmaların etkisiyle, hayvan hakları ve refahı konusunda uluslararası düzeydeki en önemli metin olan Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi 1978 tarihinde ilan edilmiştir. Günümüzde Avrupa Birliği kuruluşları ve üye ülkelerde hayvan refahı konusunda önemli gelişmeler kaydedilmiş ve birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Hayvan refahı ile ilgili yeni yaklaşımlar, dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’de de güncel bir konu haline gelmiştir. Çalışmada, hayvan refahı kavramı, hayvan refahının tarihçesi ve Türkiye’de çiftlik hayvanlarının refahı ile ilgili yasal gelişmeler incelenecek; ayrıca, Türkiye’de çiftlik hayvanlarının nakilleri sırasında refahı ve korunmasına ilişkin yeni yasal düzenlemeler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çiftlik hayvanı, Hayvan refahı, Nakil, Kesim, Yasal düzenleme

Welfare Applications Related to Livestocks in Turkey

ABSTRACT

Animal welfare is a concept which underlines life quality of animals, it includes physical and mental health, happiness, and a long life. Subject of animal welfare has been considered and discussed since the beginning of the 1960, in different parts of the world. Owing to these discussions, Universal Declaration of Animal Rights which is the most important text on the international degree in animal rights and welfare was declared in 1978. Today, many significant developments and legal regulations have been declared about animal welfare in Organizations EU and member countries. New approaches related to animal welfare became topical subjects in Turkey as parallel to developments in the world. The objectives of this study were to determined animal welfare concept, animal welfare history and legal structures related to livestock welfare in Turkey; also, new legal regulations were deal with concerning the protection and welfare of livestock during transport in Turkey.

Keywords: Animal welfare, Legal regulation, Livestock, Slaughter, Transport

Correspondence to: Evrin Dereli Fidan, Adnan Menderes Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Zootekni Anabilim Dalı, Batı Kampüsü, 09016, Işıkli, Aydın, Türkiye Phone: (90) 2562470 00/284 Fax: (90) 2562470720 e-mail: edereli@adu.edu.tr

Received: March 12, 2012 / Accepted: May 01, 2012

Giriş

Hayvan refahı kavramı, birçok kişi ve kurum tarafından çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Hayvan refahının ilk resmi tanımı İngiliz hükümeti tarafından 1965 yılında kurulan Brambell Komitesi tarafından hayvanın fiziksel ve duygusal bakımdan iyi olma durumu şeklinde tanımlanmıştır. Başka bir tanımda ise refah, sadece hayvanın bulunduğu fiziksel koşulları değil aynı zamanda duygularını da kapsamaktadır (Duncan, 2002). Refah kavramı, geçmişte hayvanın uygun çevre koşulları altında sağlıklı ve yüksek verimli olma durumunun ifadesinde kullanılmış olup, günümüzde ise hayvanın içinde bulunduğu koşullara karşı sergilediği savunma ve düzenleyici faaliyetler olarak kalp atım hızı, plazma kortizol düzeyi ve ağrıyan dokularda ağrının azalmasına yönelik beyin tarafından üretilen endorfinlerin düzeyi gibi fizyolojik ölçütleri de içerisine almıştır (Koyuncu ve Altınçekiç, 2007). Geniş anlamda hayvan refahı, çiftlik, pet, laboratuvar, egzotik ve vahşi hayvanların bakım, beslenme, barındırma, yetiştirme, nakliye, kesim, tedavi ve bilimsel araştırmalarda kullanımı sırasında ağrı, acı ve ızdıraptan uzak sağlık, mutluluk ve iyilik hallerinin sağlanması olarak tanımlanabilir (Antalyalı 2007).

Hayvan Refahının Tarihçesi

Hayvanların korunması ve yaşam hakkına ilişkin ilk sayılabilecek hareket, 1822 yılında İngiltere’de Hayvanları Koruma Birliği tarafından gerçekleştirilmiş (Appleby ve ark., 2004; Osmanağaoğlu, 2005; Şentürk, 2006) ve birliğin başlatmış olduğu bu hareket daha sonra tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır (Şentürk, 2006). Hayvan refahı ile ilgili olarak Avrupa Birliği (AB)’nin ilk yasal dayanağı 1957 tarihli Roma Antlaşması olmuştur. Antlaşma hükümleri düzenli aralıklarla gözden geçirilip değiştirilmiş ve AB’ne üye ülkeler tarafından 02.10.1997 tarihinde imzalanan ve 1999 yılı Mayıs ayında yürürlüğe giren Amsterdam Antlaşmasına hayvan refahına ilişkin yasal hükümler konulmuştur. Antlaşma, hayvanları ilk kez duygulu varlıklar olarak kabul etmesi ve hayvan refahına ilişkin yasal hükümleri içeren bir protokolü kapsamı bakımından oldukça önemlidir (Şentürk, 2006; Antalyalı, 2007). İngiliz yazar Rutz Harrison 1964 yılında yayımladığı Makineleşmiş Hayvanlar adlı kitabında, çiftlik hayvanlarına uygulanan yüksek verime yönelik yetiştirme sistemlerini eleştirmiştir. Bu kitap, 1965 yılında çiftlik hayvanlarında refah konusunu araştırmak üzere Brambell Komitesinin kurulmasına bir yerde öncülük etmiştir. İngiliz Hükümeti tarafından 1993 yılında kurulan Çiftlik Hayvanları Refah Komitesi, hayvanlara verilmesi gereken özgürlükleri şu şekilde belirtmiştir: hayvanlara uygun barınak ve çevre şartları sağlanmalı, hayvanlar aç ve susuz bırakılmamalı, kötü beslenmemeli, ağrı, yara ve hastalıklardan, korku ve strese neden olan olaylardan korunmalı ve duygusal rahatsızlık veren şartlar ortadan kaldırılmalı, hayvanların normal davranışlarını sergileyebilmeleri için, yeterli alan ve uygun barınak içi koşullar sağlanmalı, grup halinde barındırılan hayvanlar aynı türden olmalıdır (Atasoy, 2011; Kaplan ve Boztepe, 2011). Hayvan hakları ve refahı konusunda uluslararası

düzeydeki en önemli metin, 15 Ekim 1978 tarihinde Paris’te Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Merkezi’nde ilan edilen Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi’dir (Antalyalı, 2007). Hayvan refahıyla ilgili olarak değişik ülkelerde düzenlenmiş çok sayıda yasa ve yönetmelik bulunmaktadır. AB tarafından 20 Temmuz 1998 tarihinde Çiftlik Hayvanlarının Korunmasına İlişkin Direktifte (98/58/EC), hayvanların korunması ve refahının sağlanmasına yönelik en düşük standartlar belirlenmiştir. Ayrıca, çeşitli yıllarda bu alanda ilave bazı düzeltmeler yapılarak çeşitli yönetmelikler de çıkarılmıştır (Ünal, 2011).

Türkiye’de Çiftlik Hayvanlarının Refahı ile İlgili Yasal Gelişmeler

AB ülkelerinde hayvanların korunması ve refahı konusunda önemli atılımlar yapılırken, hayvan refahı konusu Türkiye’de de özellikle AB müktesebatına uyum yasaları çerçevesinde, hukuk açısından gündeme gelmiş ve bu alanda bazı yasal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır (Savaş ve ark., 2009; Ünal, 2011; Aslım ve Yaşar, 2012). Hayvan refahı ile ilgili en önemli yasal düzenleme 2004 yılında yayımlanan 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu’dur (Anonim, 2004). Kanunun amacı, hayvanların rahat yaşamlarını ve hayvanlara iyi ve uygun davranılmasını, hayvanların acı, ıstırap ve eziyet çekmelerine karşı en iyi şekilde korunmalarını, mağduriyetlerinin önlenmesini sağlamaktır. Hayvan refahı ile ilişkili olan organik hayvancılık alanında yapılan yasal düzenlemeler 2004 yılında Organik Tarım Kanunu (Anonim, 2004a) ve 2005 yılında Organik Tarımın Esasları ve Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik ile yürürlüğe girmiştir (Anonim, 2005).

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından, eşleştirme projesi kapsamında Almanya ile imzalanan sözleşme gereğince, çiftlik hayvanlarının barındırılması, nakil ve kesim konularına ilişkin ikincil mevzuatın AB gereklerine göre hazırlanması ve uygun bir hayvan refahı kavramının veteriner hekimliği müfredatı için geliştirilmesi çalışmaları yürütülmüştür. AB mevzuatında çiftlik hayvanlarının, yumurtacı tavukların, buzağların ve domuzların korunması ile ilgili en düşük standartların belirlendiği dört temel konsey direktifi ve bunlara ilişkin ilave değişiklikler bulunmaktadır. Bu kapsamda, ikincil mevzuat olarak bahsedilen dört temel direktifin tek bir yönetmelikte toplandığı Çiftlik Hayvanlarının Refahı ile İlgili Yönetmelik Taslağı hazırlanmıştır (Antalyalı, 2007; Aslım ve Yaşar, 2012). Çiftlik Hayvanlarının Refahına İlişkin Yönetmelik ise, 11/6/2010 tarih ve 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu’na dayanılarak hazırlanmış ve 23 Aralık 2011 tarihinde 28151 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır (Anonim, 2011). Yönetmelik, çiftlik hayvanlarının gelişmesi, uyumu ve evcilleşme durumları ile fizyolojik, etolojik ihtiyaçları ve davranışları dikkate alınarak bakıldıkları ve yetiştirildikleri koşulların sağlanması için en düşük standartları belirlemeyi amaçlamaktadır.

Hayvan yetiştiriciliğinde nakil işlemi, hayvanın refahını

ve sağlığını etkileyen ve strese neden olan önemli bir faktördür (Giovagnoli ve ark., 2002). Uygun şartlarda yapılmayan nakiller hayvanlarda yaralanmalara, et kalitesinin düşmesine, ölümlere neden olarak ekonomik kayıplara yol açmaktadır. Hayvanların nakil araçlarına yüklenmeleri, yükleme ve boşaltma rampasının özellikleri, araçta hayvan başına ayrılan alan, nakil aracının özellikleri, yol ve iklim koşulları gibi faktörler refah üzerine doğrudan etkili olmaktadır (Altınçekiç ve Koyuncu, 2010). Türkiye’de hayvanların nakli sırasında hayvan refahı standartları ile ilgili olarak, AB uyum çalışmaları kapsamında gerek mevzuat gerekse uygulama anlamında düzenlemeler yapılmasını zorunlu kılan, çiftlik hayvanlarının nakli sırasında refahlarını düzenleyen 1/2005/EC sayılı Konsey Yönetmeliği incelenmiş olup, 11/6/2010 tarihli ve 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununa dayanılarak, 17 Aralık 2011 tarihli ve 28145 sayılı Yurt İçinde Canlı Hayvan ve Hayvansal Ürünlerin Nakilleri Hakkında Yönetmelik (Anonim, 2011a) ve 24 Aralık 2011 tarihli ve 28152 sayılı Hayvanların Nakilleri Sırasında Refahı ve Korunması Yönetmeliği (Anonim, 2011b) yayımlanmıştır. Yapılan düzenlemelerle, hayvanların yurt içi nakilleri sırasında eziyet edilmeden, güvenli ve sağlıklı bir şekilde gidecekleri yere varabilmeleri için gerekli koşullar ile ilgili esas ve usuller belirlenmiştir. Ayrıca, Hayvan Hastalıkları ile Mücadele ve Hayvan Hareketleri Kontrolü Genelgesi’nde yer alan nakil araçları, hayvanların araçlara yüklenmesi, taşınması, boşaltılması ve hayvan refahı ile ilgili genel koşullar da belirtilmiştir (Anonim, 2012).

Türkiye’de kasaplık ve kanatlı hayvanların kesimleri, Kırmızı Et ve Et ürünleri ile Kanatlı Hayvan Eti ve Et Ürünleri Üretim Çalışma ve Denetleme Usul ve Esaslarına Dair Yönetmeliklerin hükümlerine göre yapılmaktadır. Kasaplık hayvanların kesimi ve kesimhanelerde hayvan refahı ile ilgili uygulamalar, 3285 sayılı Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanunu ile 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu’na göre yapılmaktadır (Antalyalı, 2007; Petek, 2011). 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu’nda, hayvanların kesimi ve hastalık kontrolü amacıyla itlafının, hayvanlarda heyecan, acı ve ıstırap oluşturmadan, uygun araçlar kullanılarak yerine getirilmesi gerekliliği belirtilmiştir (Anonim, 2010). 2001 yılında yayımlanan Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Yönetmelik’te dini amaçlı kesime yönelik uygulamalar yer almaktadır. Ayrıca, 2004 tarihli 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu’nda kesimin, dini kuralların gerektirdiği şekilde hayvanı korkutmadan, ürkütmeden, en az acı verecek şekilde bir anda, hijyenik kurallara ve usulüne uygun olarak ehliyetli kişilerce yapılması gerektiği belirtilmiştir (Petek, 2011). Türkiye’de kesim öncesi ve kesim anında hayvan refahı uygulamalarını içeren yönetmelik taslağı, AB’nin hayvanların kesim ve öldürülmesi öncesinde hayvan refahına yönelik uygulamalar 88/306/EEC sayılı konsey kararı ve 93/119/EC direktifi doğrultusunda 3285 Sayılı Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanunu ve 5199 Sayılı Hayvanları Koruma Kanununa dayanarak hazırlanmış olup, hayvanların kesimhanelerde kesim öncesinde hayvan refahına yönelik uygulamaları daha detaylı

bir şekilde ele almaktadır. Hayvanların kesimhaneye getirilmeleri ile başlayan süreçte, araçlardan indirilmeleri, tutulmaları, bakım ve beslenmeleri, mezbaha içerisindeki hareketleri, kesim öncesi sersemletilmelerine ilişkin bilimsel ve teknik yöntemleri kapsamaktadır. Ayrıca bu yönetmelik, çeşitli amaçlarla hayvanların zorunlu olarak öldürülmeleri ya da kesilmeleri durumunda öldürülme yöntemlerini belirlemektedir (Antalyalı, 2007; Genç ve Elmaz, 2009; Petek, 2011).

Yukarıda bahsedilen konulara ait yasal düzenlemeler ile ilgili özet bilgiler aşağıda verilmiştir.

Çiftlik hayvanlarının refahına ilişkin 28151 sayılı yönetmelik

Yönetmeliğe göre yumurtacı tavuklarda ve buzağlarda refah ile ilgili olarak aşağıda belirtilen standartların sağlanması gerekmektedir.

Yumurtacı tavukların korunması ile ilgili standartlar

a) Tüm yumurta tavuğu işletmeleri kayıt altına alınmalı ve sofralık yumurtaların izlenebilirliği için numara verilmelidir.

b) Kümeste, havalandırma fanları, yem makineleri ya da diğer ekipmanlar mümkün olan en az gürültüyü oluşturacak şekilde inşa edilmeli, çalıştırılmalı ve ani gürültüden kaçınılmalıdır.

c) Kümeslerde, yeterli düzeyde aydınlatma sağlanmalıdır. Aydınlatma programları, tavukların dinlenmesi, immüdepresyon ve göz anomalilerinin engellenmesi için kesintisiz karanlık sağlanmalı ve bu süre günde sekiz saatten az olmamalıdır.

d) Kümes bölümleri, ekipman ve aletler üretim döneminde düzenli aralıklarla, üretim dönemi sonunda ise kümes boşaltıldıktan sonra temizlenmeli ve dezenfekte edilmelidir.

e) Kafesler tavukların kaçmasını önleyecek şekilde, kafes kapakları tavuğa acı vermeyecek, yaralamayacak şekilde yapılmalıdır. Çok katlı kafeslerde, katların kontrolü ve kafesten tavuk çıkarılmasını kolaylaştıran önlemler alınmalıdır.

A- Alternatif yetiştirme sistemleri

Yerleşim sıklığının giderek azaldığı alternatif sistemlere ilişkin olarak düzenlenen AB’nin 99/74/EC sayılı direktifi gereğince 1 Ocak 2002 tarihinden itibaren yürürlüğe giren ve Türkiye’de de uyum sürecindeki yasal düzenlemelere esas olan yönetmeliğe göre alternatif sistemler için uygulanması gereken koşullar aşağıda belirtilmiştir.

a) Doğrusal tip yemliklerde tavuk başına en az 10 cm, yuvarlak tip yemliklerde ise en az 4 cm yemlik uzunluğu sağlanmalıdır.

b) Doğrusal tip suluklarda tavuk başına 2,5 cm, yuvarlak tip suluklarda ise en az 1 cm suluk uzunluğu sağlanmalıdır. Damlalıklı (nipple) ya da kap suluklarda 10 tavuk için en az bir suluk ve her tavuğun ulaşabileceği en az iki damlalıklı ya da kap suluk sağlanmalıdır.

c) Her yedi tavuk için en az bir folluk ya da grup folluk kullanımında ise, 120 tavuğa en az 1 m² folluk alanı ayrılmalıdır.

d) Her tavuk için en az 15 cm tünek uzunluğu ve keskin kenarı olmayan yeterli sayıda tünek ayrılmalıdır. Tünekler altlığın üzerine yerleştirilmemeli ve tünekler arası yatay mesafe en az 30 cm ve tünek ile duvar arasındaki yatay mesafe ise en az 20 cm olmalıdır.

e) Izgaralı sistemlerde tavuk başına en az 250 cm² altlıklı alan ayrılmalı ve zemin yüzeyinin en az üçte biri altlık ile kaplanmalıdır.

f) Binanın zemini ayak tabanı ve tırnakları destekleyecek şekilde inşa edilmelidir.

Alternatif sistemlerde asgari standartlara ek olarak aşağıdaki maddeler de belirtilmiştir.

a) Katlı büyütme sistemlerinin kullanıldığı durumlarda; kafes en fazla dört kat, iki kat arası mesafe en az 45 cm olmalı, her katta eşit sayıda yemlik ve suluk bulunmalı ve katlar damlaların aşağıdaki katlara düşmesini engelleyecek şekilde düzenlenmelidir.

b) Dışarıya açık sistemlerde çok sayıda çıkış açıklığı olmalı, açıklıklar en az 35 cm yükseklikte ve 40 cm genişliğinde ve binanın tüm uzunluğu boyunca yerleştirilmiş olmalıdır. Bin tavuk için 200 cm toplam çıkış alanı sağlanmalıdır. Açık alanlarda, olumsuz hava koşulları ve zararlı hayvanlardan korunma sağlanmalı. Yerleşim sıklığı dokuz tavuk/m²'yi geçmemelidir.

AB'nin 99/74/EC sayılı direktifi uyarınca tavukçulukta 1 Ocak 2003 tarihinden itibaren geleneksel tip kafeslerin imalatı ve ticareti, zenginleştirilmiş kafesler dışındaki kafeslerin kullanımı ise 1 Ocak 2012 tarihinden itibaren yasaklanmıştır. Türkiye'de ise, zenginleştirilmemiş ve zenginleştirilmiş kafes sistemleri uygulamalarının en az aşağıdaki koşulları yerine getirmesi gerektiği belirtilmiştir.

B- Zenginleştirilmemiş kafes sistemleri ile yapılan yetiştiricilik

a) Kafeste tavuk başına en az 550 cm²lik kafes taban alanı ve kısıtlama olmadan kullanılacak, tavuk başına en az 10 cm yemlik uzunluğu sağlanmalıdır.

b) Damlamalı ya da kap tipi suluk yoksa her kafeste doğrusal tip suluklar (oluk tipi) planlanmalı ve her kafeste en az iki damlamalı ya da kap suluk bulunmalıdır.

c) Kafesler, kafes taban alanının % 65'inin üzerinde, en

az 40 cm yükseklikte ve hiçbir noktada 35 cm'den daha alçak olmamalıdır.

d) Kafeslerin zeminleri tırnaklar dahil ayak tabanını, desteklemeli ve taban eğimi % 8-14 arasında olmalıdır. Kafeslerde, uygun tırnak kısaltma gereçleri bulunmalıdır.

C-Zenginleştirilmiş kafes sistemleri ile yapılan yetiştiricilik

a) Tavuk başına en az 750 cm² kafes taban alanı ve bu alanın 600 cm²'si kullanılabilir olmalıdır. Kafes yüksekliği kullanılabilir alan dışındaki tüm noktalarda en az 20 cm olmalı ve hiçbir kafesin toplam alanı 2000 cm²'den az olmamalıdır.

b) Kafeste folluk, gagalama ve eşelenme ihtiyacı için altlıklı alan, tavuk başına en az 15 cm tünek uzunluğu ve 12 cm yemlik uzunluğu ve içme suyu sistemi olmalıdır.

c) Tavuklara yapılacak manipülasyonların kolayca yapılabilmesi için, kafes katları arasında en az 90 cm, kafesin en alt sırası ile kümes tabanı arası en az 35 cm mesafe olmalıdır.

d) Kafeslere, uygun tırnak kısaltma gereçleri yerleştirilmelidir.

Buzağuların korunması ile ilgili standartlar

91/629/AET sayılı AB konsey direktifi ile buzağuların korunması ile ilgili asgari standartlar ortaya konulmuştur. Türkiye'de ise yetiştirme ve besi amaçlı barındırılan buzağuların korunması için en az aşağıdaki koşulların sağlanması gerekmektedir.

a) Buzağuların, doğumdan hemen sonra ya da en geç ilk altı saat içinde kolostrum almaları gerekmektedir. Buzağular günde en az iki kere beslenmeli ve grup halinde barındırılan buzağularda her bir buzağının gıdaya ulaşabilmesi sağlanmalıdır.

b) Buzağı beslemesi yaş, ağırlık, davranış ve fizyolojik ihtiyaçlarına göre yapılmalıdır. Buzağı gıdaları en az 4,5 mmol/l düzeyinde ortalama kan hemoglobini temin etmek üzere yeterli ölçüde demir ihtiva etmeli ve 8-20 haftalık yaş döneminde günlük en az 50g'dan 250 g'a arttırılacak şekilde lifli gıdalı rasyon verilmelidir.

c) Elektrikli çitlerin kullanılması ya da ahırda elektrik ekipmanının bulunduğu durumlarda, donanım buzağulara elektrik şoku vermeyecek şekilde düzenlenmelidir.

d) Hayvanların bağlanması, hayvanın hareket etmesine olanak verecek, çok sıkımayacak, boğulma ve yaralanma riskini engelleyecek şekilde yapılmalıdır.

e) Sekiz haftalıktan büyük olan buzağular bireysel bölmelerde barındırılmamalıdır.

f) Grup barındırmada <150 kg canlı ağırlıkta en az 1,5

m²/buzağı, 150–220 kg canlı ağırlıkta 1,7 m²/buzağı ve >220 kg canlı ağırlıkta ise 1,8 m²/buzağı kullanım alanı sağlanmalıdır.

Hayvanların nakilleri sırasında refahı ve korunmasına ilişkin 28152 sayılı yönetmelik

Yapılan yönetmeliklerle, hayvan nakillerine ilişkin refah uygulamaları ile ilgili olarak aşağıda belirtilen standartların sağlanması gerekmektedir.

Nakil araçlarına ilişkin standartlar

a) Nakil araçları hayvanların güvenli bir biçimde, yaralanmadan ve acı çekmeden nakledilmelerini sağlamalı, araçlar hayvanları olumsuz hava koşullarından korunmalı, araç ve konteynerlere dışarıdan görülecek şekilde hayvan nakledildiğini belirten levhalar asılmalı, araç kapakları sağlam ve hayvanların atlama ve kaçmalarını engelleyecek şekilde, araç bölmeleri ise sağlam, çabuk ve kolay monte edilebilir olmalıdır. Nakil sırasında konteynerler dik olarak bağlanmalıdır.

b) Nakil aracının zemini üzerine en az 2 cm. kalınlığında yataklık, sap, saman, talaş vb hayvan sağlığına ve refahına zarar vermeyen maddeler serilmeli, zemin döşemesi idrar ve dışkı sızıntısını en aza indirecek özellikte olmalıdır. Araçlar kolay temizlenebilir ve dezenfekte edilebilir olmalıdır.

c) Nakil araçlarında, hayvanların hareketleri kısıtlanmadan yeterli havalandırma alanı ve hayvanların kontrolü ve bakımı için yeterli aydınlatma sağlanmalıdır.

Nakil sırasındaki uygulamalar

a) Kümes hayvanları dışında, bindirme ya da indirme işlemlerinin dört saatten fazla sürdüğü durumlarda; nakil aracının dışında hayvanların bağlanmadan bekletilmesi, beslenmesi ve su verilmesi için uygun tesislerin mevcut olması gerekmektedir.

b) Hayvanlar uygun rampalarla, yaralanmaları ve acı çekmeleri önlenecek şekilde yüklenmeli, taşınmalı ve boşaltılmalıdır.

c) Kaldırma platformları ve nakil aracındaki çok katlı taşıma sistemlerinin üst katlarında, hayvanların indirme ve bindirme sırasında düşmesini ve kaçmasını önleyecek güvenlik bariyerleri bulunmalıdır.

d) Hayvanlarla aynı nakil araçlarında nakledilen eşyalar, hayvanların yaralanmalarına neden olmayacak bir şekilde yerleştirilmelidir.

e) Hayvanların nakil araçlarına bindirilmesi ve indirilmesi sırasında uygun aydınlatma sağlanmalıdır.

f) Nakil aracında, hayvan yüklü konteynerlerin birbiri üzerine konulması halinde; altta bulunan hayvanların üzerine idrar ve dışkı düşmesi engellenmeli ya da kümes

hayvanları, tavşanlar ve kürk hayvanları söz konusu olduğunda bu durum sınırlandırılmalı, konteynerlerin dengesi sağlanmalı ve havalandırma engellenmemelidir.

g) Nakilde görevli hayvan bakıcısı konu ile ilgili eğitilmiş olmalı ve görevlerini herhangi bir şiddet kullanmadan yerine getirmelidir.

h) Nakil sırasında, hayvanlara vurma ya da tekmeleme, hayvanların gereksiz yere acı çekmelerine neden olacak şekilde vücutlarının herhangi bir hassas yerine baskı uygulanması, hayvanların mekanik araçlarla askıda tutulması, kafalarından, gözlerinden, kulaklarından, boynuzlarından, kuyruklarından, yünlerinden/derilerinden tutarak kaldırılması, sürüklenmesi, gereksiz yere acı verilmesi, sivri uçlu aletlerin kullanılmaması gerekir. Sığır ve domuzların hareketi için hayvanların kalça kaslarına uygulanan elektrik şoku bir saniyeyi geçmemeli ve hayvan tepkide bulunmaz ise üst üste şok uygulanmamalıdır. Hayvanlar boynuzlarından ya da burun halkalarından bağlanmamalı, buzağuların ağızları kapatılmamalı, evcil tek tırnaklılara yular takılmalıdır. Hayvanların iki ayakları birlikte bağlanmamalı ve bağlamada kullanılacak halat ya da ipler sağlam, hayvanların yatmalarına, yeme ve içmelerine imkan verecek, boğulma ya da yaralanma tehlikesini ortadan kaldıracak biçimde olmalıdır.

i) Hayvanlar aşağıdaki hallerde birbirlerinden ayrı olarak nakledilmelidir: Değişik türlerdeki hayvanlar, önemli ölçüde farklı büyüklükte ya da yaşta olan hayvanlar, yetişkin damızlık erkek domuz ya da aygırlar, cinsel yönden yetişkin erkekler ve dişiler, boynuzlu hayvanlar ve boynuzsuz hayvanlar, birbirine düşman olan hayvanlar, bağlanmış ve serbest hayvanlar.

i) Tek tırnaklı hayvanlar çok katlı araçlarda nakil edilmemeli ancak, çok katlı araçların üst katları boş bırakılarak en alt kata yüklenebilirler. Araçta bölme içi yükseklik, hayvanın omuz başı yüksekliğinden en az 75 cm daha yüksek olmalıdır. Ehlileştirilmemiş tek tırnaklılar, dörtten fazla gruplar halinde nakledilmemelidir.

j) Kayıt altına alınmamış çiftlik hayvanlarının nakilleri yapılmamalı, hayvanların fiziksel ve sağlık şartları nakle uygun olmalıdır.

k) Nakil araçlarında, hayvanların cinsiyetlerine, türlerine, yaş gruplarına, canlı ağırlıklarına ve öngörülen yolculuğa uygun, hayvanların doğal pozisyonlarında ayakta durması ya da yere yatması için yeterli alan ve yüksekliğin sağlanması gereklidir. Çiftlik hayvanlarının karayolu ile nakli sırasında ayrılması gerekli alanların büyüklüğü, Tablo 1'de gösterilmiştir.

Hayvan başına ayrılan alan m²/hayvan, belli bir canlı ağırlığa ayrılan alan örnek m²/100 kg veya birim alana düşen canlı ağırlık kg/m² ile ifade edilebilmektedir. Çiftlik Hayvanları Refah Komitesi (FAWC) tarafından nakil araçlarında hayvan başına ayrılması gereken minimum alanın hesaplanmasında; A=0.021xWO.67 eşitliğinin kullanılması tavsiye edilmektedir. Eşitlikte A: bir

Tablo 1. Çiftlik hayvanlarının karayolu ile nakliyesinde ayrılması gerekli asgari alanlar.
Table 1. Minimum spaces allowance for transportation of livestock by road.

Kategori	Alan* (m ²)
Yetişkin atlar	1.75 (0.7 m x 2.5 m)
Genç atlar (6 – 24 aylık) (48 saate kadarki yolculuklar için)	1.2 (0.6 m x 2.0 m)
Genç atlar (6 – 24 aylık) (48 saatten uzun yolculuklar için)	2.4 (1.2 m x 2.0 m)
Midilliler (<144 cm)	1.0 (0.6 m x 1.8 m)
Taylar (0 – 6 aylık)	1.4 (1.0 m x 1.4 m)
Küçük danalar (50 kg)	0.30 -0.40
Orta boy danalar (110 kg)	0.40-0.70
Ağır danalar (200 kg)	0.70-0.95
Orta boy sığır (325 kg)	0.95-1.30
Ağır sığır (550 kg)	1.30-1.60
Çok ağır sığır (> 700 kg)	> 1.60
Kırkılmış koyunlar ile ≥ 26 kg kuzular < 55 kg	0.20-0.30
> 55 kg	> 0.30
Kırılmamış koyunlar < 55 kg	0.30-0.40
> 55 kg	> 0.40
Gebeliğin son dönemindeki dişi koyunlar < 55 kg	0.40-0.50
> 55 kg	> 0.50
Keçiler < 35 kg	0.20-0.30
35-55 kg	0.30-0.40
> 55 kg	0.40-0.75
Gebeliğin son dönemindeki dişi keçiler < 55 kg	0.40-0.50
> 55 kg	> 0.50
Domuzlar (100 kg)	235 kg/m ²
Günlük civciv	Civciv başına 21 – 25 cm ²
Canlı ağırlık < 1.6 kg	180 – 200 cm ² /kg
1.6-3.0 kg	160 cm ² /kg
3.0-5.0 kg	115 cm ² /kg
> 5.0 kg	105 cm ² /kg

* Yukarıdaki zemin alanları, sadece hayvanların ağırlığı ve büyüklüğü değil aynı zamanda fiziksel durumları, hava koşulları ve yolculuk süresine bağlı olarak değişiklik gösterebilir.

hayvana ayrılması gereken minimum zemin alanı (m²); W^{0.67}: hayvanın canlı ağırlığı (kg); 0.021: sabit değerdir (Altınçekiç ve Koyuncu, 2010).

Su verme ve besleme aralıkları, yolculuk saatleri ve dinlenme süreleri

a) Sekiz saati aşan uzun süreli yolculuklarda uygun aralıklarla hayvanlara yem ve su verilmelidir.

b) Karayolu araçları ile nakilde, su verme ve yemleme aralıkları, nakil ve dinlenme süreleri aşağıda belirtilmiştir. Sütten kesilmemiş buzağı, kuzu, oğlak, tay ve domuz yavruları dokuz saatlik nakil sonrasında, sıvı ve yem almaları için en az bir saat dinlendirilip, dokuz saat daha taşınabilirler. Domuzlar en fazla 24 saat süre ile taşınmalı,

yolculuk sırasında suya sürekli erişimleri sağlanmalıdır. Evcil tektırnaklılar, en fazla 24 saat süre ile taşınmalı, yolculuk sırasında her sekiz saatte bir sıvı ve gerektiğinde yem verilmelidir. Evcil tek tırnaklılar, sığır, koyun, keçi ve domuzlar, 14 saatlik bir yolculuktan sonra, su ve yem almaları için en az bir saat dinlendirildikten sonra 14 saat daha taşınabilirler.

c) Nakil sonunda, hayvanların araçlardan indirilmesi, yem ve su verilmesi ve en az 24 saat süre ile dinlendirilmesi gerekir.

d) Kümes hayvanlarında, yükleme ve boşaltma süresi göz önünde tutulmaksızın 12 saat ya da yumurtadan çıktıktan sonra 72 saat içinde tamamlanması kaydı ile civcivler için 24 saatten az süren yolculuklar hariç, yeterli

miktarda yem ve su bulundurulmalıdır.

Çiftlik hayvanlarında uzun yolculuklardaki uygulamalar

a) Nakil aracı, açık renkte bir çatı ile donatılmalı ve uygun biçimde izole edilmelidir.

b) Nakil aracında, yeterli miktarda yem bulunmalı ve yem toz, yakıt, egzoz gazı, idrar, dışkı ve hava koşullarından korunmalıdır.

c) Araç içinde yemlik kullanımı olduğunda, yemliklerin devrilmesini engellemek için yemlikler araca bağlanmalıdır. Yemlikler kullanılmadığında, yemlik hayvanlardan ayrı bir yerde tutulmalıdır.

d) Yavruları ile seyahat eden atlar hariç tek tırnaklılar ayrı bölmeler içinde nakledilmelidir. Terbiye edilmemiş atlar, uzun yolculuk yaparak nakledilmemelidir. Anne refakatinin olmadığı durumlarda, evcil tek tırnaklıların dört aydan büyük, buzağuların 14 günden büyük, domuzların 10 kg'dan ağır olması koşuluyla nakillere izin verilmelidir.

e) Nakil aracının, tüm hayvanlara suya serbest erişim olanağı sağlaması koşuluyla, bölme duvarları ile donatılmış olması gereklidir.

f) Bölme duvarları, bölme ebadının, özel ihtiyaçlara ve hayvanların tür, büyüklük ve sayısına göre ayarlanabilmesi için farklı pozisyonlarda yerleştirilebilecek şekilde tasarlanmış olmalıdır.

g) Nakil aracında su sistemi, çalışır durumda ve nakil aracındayken su verilecek hayvan türlerine uygun biçimde tasarlanmış ve yerleştirilmiş olmalıdır.

h) Nakil aracı içindeki su tankları, her yolculuktan sonra boşaltılıp temizlenmeli ve su seviyesi kontrol edilmelidir.

i) Nakil aracındaki havalandırma sistemleri, araç hareket halinde olsun ya da olmasın, araç içi sıcaklığın 5-30°C arasında korunmasını sağlayacak şekilde yapılmalıdır.

i) Karayolu nakil aracında havalandırma sistemi, nominal kapasitesi, taşıma kapasitesinin 60 m³/h/KN düzeyinde olan asgari hava akışıyla eşit dağılım sağlayacak ve aracın motorundan bağımsız olarak en az 4 saat çalışabilecek kapasitede olmalıdır.

j) Nakil aracı içinde sıcaklık değerlerini kaydedecek ve sıcaklık en yüksek ya da en düşük düzeye ulaştığında uyarı verecek bir sistem ile donatılmalıdır.

k) Hayvan nakliyesi için ilk defa trafiğe çıkan ve hâlihazırda kullanılan nakliye araçları için, bindirme kapağının açılması ve kapanmasına ilişkin bilgi alınmasına imkân veren uygun bir GPS sistemi ile donatılmalıdır. GPS sistemi donatımı en geç 31/12/2015 tarihine kadar yapılmalıdır.

AB ülkeleri ve gelişmiş ülkelerde kanun ve yönetmelikler ile hayvansal üretimde hayvan refahı standartlarının

yükseltilmesi ve hayvanların daha mutlu olması için bir takım düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler ile entansif üretimde geleneksel bakım ve yönetim sistemlerinin hayvan sağlığı, davranışları ve refahı üzerine etkilerinin incelenmesi gündeme gelmiştir. Türkiye'de çiftlik hayvanları yetiştiriciliğinde hayvan refahı genelde gönüllülük esasına göre uygulanmakta olup, AB üyeliğinin gerçekleşmesi durumunda hayvan refahı ile ilgili düzenlemeleri uygulamak zorunluluk haline gelecektir. Çünkü AB ithalat yapacağı ülkelerde hayvan refahı ile ilgili düzenlemelerin uygulanmasını bir ön koşul olarak talep etmeyi planlamaktadır. Bu nedenle hem genel anlamda hayvan refahını geliştirmek hem de ihracat açısından hayvansal üretimde barınaktan kesime kadar hayvan refahının istenilen standartlarda olması, yetersiz ise geliştirilmesi oldukça önemlidir.

Dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye'de de son yıllarda hayvan refahı ile ilgili yaklaşımlar gündeme gelmiştir. Bu kapsamda yapılan yasal düzenlemeler öncelikle çiftlik hayvanlarının refahı ve nakil koşullarının belirlenmesine yönelik olmuştur. Türkiye'de çiftlik hayvanlarında kesim öncesi ve kesim anında uygulanan yöntemler hayvan refahı yönünden tekrar değerlendirilmeli ve gerekli yaptırımlar düzenlenmelidir.

Tüm AB'ne aday ülkelere yasal düzenlemelerin uygulanması sırasında yaşanan sıkıntıların, Türkiye'de de sancılı bir geçiş dönemi yaratacağı ve uzun zaman alacağı beklenmektedir. Bu süreçte, yetiştiricilerin ve ilgili birimlerde çalışan personellerin hayvan refahı konusunda eğitime tabi tutulmaları refah konusunda bilinçlendirmeyi arttıracaktır. Hayvan refahıyla ilgili hazırlanacak ulusal veya uluslar arası projelerin ise eğitim çalışmalarına olumlu katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Altınçekiç ŞÖ ve Koyuncu M (2010). Nakil koşullarının hayvan refahı üzerine etkileri. Hayvansal Üretim, 51, 48-56.

Anonim (2004). 5199 sayılı hayvanları koruma kanunu. 01/07/2004 tarihli 25509 sayılı Resmi Gazete. <http://www.resmigazete.gov.tr>, Erişim tarihi: 01.02.2012.

Anonim (2004a). 5262 sayılı organik tarım kanunu. 03/12/2004 tarih ve 25659 sayılı Resmi Gazete. <http://www.resmigazete.gov.tr>, Erişim tarihi: 01.02.2012.

Anonim (2005). Organik tarımın esasları ve uygulanmasına ilişkin yönetmelik. 10/06/2005 tarih ve 25841 sayılı Resmi Gazete. <http://www.resmigazete.gov.tr>, Erişim tarihi: 01.02.2012.

Anonim (2010). 5996 no'lu Veteriner hizmetleri, bitki sağlığı, gıda ve yem kanunu. 13/06/2010 tarih ve 27610 sayılı Resmi Gazete. <http://www.resmigazete.gov.tr>, Erişim tarihi: 05.03.2012.

Anonim (2011). Çiftlik hayvanlarının refahına ilişkin yönetmelik. 23/12/2011 tarih ve 28151 sayılı Resmi Gazete. <http://www.resmigazete.gov.tr>, Erişim tarihi: 28.01.2011.

Anonim (2011a). Yurt içinde canlı hayvan ve hayvansal ürünlerin nakilleri hakkında yönetmelik. 17/12/2011 tarih ve 28145 sayılı Resmi Gazete. <http://www.resmigazete.gov.tr>, Erişim tarihi: 20.12.2011.

Anonim (2011b). Hayvanların nakilleri sırasında refahı ve korunması yönetmeliği. 24/12/2011 tarih ve 28152 sayılı Resmi Gazete. <http://www.resmigazete.gov.tr>

- www.resmigazete.gov.tr, Erişim tarihi: 20.12.2011.
- Anonim (2012). Hayvan hastalıkları ile mücadele ve hayvan hareketleri kontrolü genelgesi. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Gıda ve Kontrol Genel Müdürlüğü 02/01/2012 tarih ve 001 sayılı genelge.
- Antalyalı AA (2007). Avrupa Birliği ve Türkiye’de hayvan refahı uygulamaları. AB Uzmanlık Tezi, T.C. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- Appleby MC, Mench JA and Hughes BO (2004). Poultry behaviour and welfare. Trowbridge: Cromwell Press, pp.118-208.
- Aslım G ve Yaşar A (2012). Avrupa Birliği ve Türkiye’de çiftlik hayvanları gönenci (refahı) yasal durumunun genel değerlendirmesi. <http://www.turkvvet.biz/yazi.htm>, Erişim tarihi: 31.01.2012.
- Atasoy F (2011). Hayvan refahının tanımı, önemi ve yetiştiricilikte refahın değerlendirilmesi. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2332, Web-Ofset Tesisleri, Eskişehir, s.108.
- Council Directive (1991). 91/629/EEC of 19 November 1991 laying down minimum standards for the protection of calves OJ L 340, 11.12.1991, pp. 28–32. http://eur-lex.europa.eu/RECH_naturel.do, Erişim tarihi: 04.02.2012.
- Council Directive (1999). 99/74/EC of 19 July 1999 laying down minimum standards for the protection of laying hens OJ L 203, 3.8.1999, pp. 53–57, http://eur-lex.europa.eu/RECH_naturel.do, Erişim tarihi: 01.03.2012.
- Council Regulation (2005). (EC) No 1/2005 of 22 December 2004 on the protection of animals during transport and related operations and amending. OJ L 3, 5.1.2005, pp. 1–44, http://eur-lex.europa.eu/RECH_naturel.do, Erişim tarihi: 04.01.2012.
- Duncan IJH (2002). Poultry welfare: science or subjectivity. *Br Poult Sci*, 43, 643-652.
- Genç SV ve Elmaz Ö (2009). Hayvan kesiminde gönenci (refah) kıstasları. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 80, 25-29.
- Giovagnoli G, Trabalza Marinucci M and Bolla A (2002). Transport stress in horses: an electromyographic study on balance preservation. *Livestock Production Science*, 73, 247-254.
- Kaplan S ve Boztepe S (2011). Çiftlik hayvanlarında refah. Konya Ticaret Borsası Yayını, Adım Matbaacılık, Konya.
- Osmanağaoğlu Ş (2005). Hayvan hakları ile hayvan gönencinin ayrımı ve veteriner hekimin yeri. Türkiye’de Birinci Hayvan Refahı ve Veteriner Hekimliği Eğitim Konferansı, 9-10 Haziran 2005, Ankara, s. 67-74.
- Petek M (2011). Hayvanlarda kesim öncesi ve sırasındaki uygulamalar. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2332, Web-Ofset Tesisleri, Eskişehir, s. 197.
- Savaş T, Yurtman İY ve Tölu C (2009). Hayvan hakları ve hayvan refahı: Felsefi bakış-nesnel arayışlar. *Hayvansal Üretim*, 50, 54-61.
- Şentürk B (2006). Hayvan refahı. *Veteriner Hekimler Derneği Dergisi*, 77, 46-51.
- Ünal N (2011). Avrupa Birliği ve Türkiye’de yetiştiricilikte hayvan refahıyla ilgili yasal düzenlemeler. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2332, Web-Ofset Tesisleri, Eskişehir, s. 159.